

СКЛАДАНЫЯ ТЭРМІНЫ Ў НАВУКОВА-ТЭХНІЧНЫХ ТЭКСТАХ

Студэнтка – Ермакова В.В., 21 мо, 2 курс, ФТС

Навуковы

кіраўнік – Смалянка Г.А., ст. выкладчык

*УА «Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт»,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

У працэсе папаўнення беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі марфалагічны спосаб утварэння даволі прадуктыўны. Значнае месца ў тэрмінаўтварэнні належыць складанню: у адну лексему аб'ядноўваюцца дзве і больш асноў (асноваскладанне) або асобныя словы цалкам (словаскладанне). У беларускай мове ёсць значная колькасць складаных тэрмінаў, або кампазітаў (лац. *compositio* складанне, стварэнне), са спалучальнымі і падпарадкавальнымі адносінамі, якія ўтвораны на ўласналексічнай глебе. Сярод іх вылучаюцца тэрміналагічныя адзінкі, утвораныя:

1) ад дзвюх асноў з дапамогай злучальнай галоснай (інтэрфікса): *ваннамяшалка, водазабор, воданагравальнік, вільгацеаддзяляльнік, вільгацепаглынальнік, збожжапагрузчык, землеўшчыльняльнік, шклоабгравальнік;*

2) ад самастойных слоў без злучальнай галоснай: *ачышчальнік-ахаладжальнік, засцерагальнік-раз'яднальнік, касілка-здрабняльнік, лічылнік-перарывальнік, пагрузчык-змязьшальнік, пераўтваральнік-рухавік.*

Шырока выкарыстоўваюцца ў беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі лексемы з інтэрнацыяльнымі (пераважна грэка-лацінскімі) кампанентамі ў якасці словаўтваральных сродкаў. Іх прадуктыўнасць тлумачыцца тым, што звычайна грэка-лацінскія састаўныя часткі, як правіла, адназначныя – адпаведна тэрмінам, у склад якіх яны ўваходзяць, уласціва дакладнасць і канкрэтнасць семантыкі. Акрамя таго, яны выступаюць структурным моўным сродкам выражэння паняццёвай сістэмнасці ў тэрміналогіі.

Найбольш прадуктыўныя складаныя тэрміны, утвораныя на мадэлі з першай часткай грэка-лацінскага паходжання. Яе нярэдка называюць звязаным кампанентам, які ўступае ў

падпарадкавальную сувязь з апорным кампанентам (назоўнікам, прыметнікам ці іншым інтэрнацыянальным элементам) і выступае са значэннем прыметніка. Напрыклад: **аўта-** (ад гр. autos “сам”; адпавядае паняццям “аўтаматычны”, “аўтамабільны”, “самаходны, самарухомы”): *аўтазапраўшчык, аўтамагістраль, аўтакран*; **аэра-** (ад гр. aer, aëros “паветра”; адпавядае паняццям “паветраны”, “авіяцыйны”): *аэрадром, аэракартограф, аэранавігацыя*; **авія-** (ад лац. avis “птушка”; адпавядае “авіяцыйны”): *авіялайнэр, авіяматор*; **вібра-** (ад лац. vibrō “дрыжу, вагаюся”; адпавядае паняццю “вібрацыйны”): *вібраскоп, вібраўшчыльняльнік, вібрастойкасць*.

У якасці такіх кампанентаў у тэрмінах-кампазітах выступаюць усечаныя асновы грэчаскіх і лацінскіх назоўнікаў і прыметнікаў. Так, сярод адназоўнікавых элементаў грэчаскага паходжання найбольш актыўныя наступныя:

агра- (ад agros «поле»): *агракультура, аграмеліярацыя, агратэхніка*;

бія- (ад bios «жыццё»): *біякібернетыка, біястабілізатар, біяфільтр*;

геа- (ад ge «Зямля»): *геатэрмометр, геафон, геатэхналогія*;

гідра- (ад hudos «вада»): *гідраакустыка, гідраапарат, гідрабак*;

псеўда- (ад pseid «выдумка»): *псеўдакіслата, псеўдаметал, псеўдастэрэаскапія*;

тэрма- (ад therme «цяпло»): *тэрмазварка, тэрмастабілізацыя, тэрмаўстаноўка*;

фота- (ад phos, photos «святло»): *фотапалімер, фотарэактыў, фотарэзістар*;

Сярод лацінскіх элементаў найбольш пашыраны:

аква- (ад aqua «вада»): *аквамабіль, акваметрыя, акваплан*;

радые- (ад radius «прамень»; указвае на адносіны да радыяцыі): *радыеактыўнасць, радыегеаразведка, радыемутацыя*;

радыё- (ад radius «прамень»; указвае на адносіны да радыё): *радыёакустыка, радыёканал, радыёлакацыя*;

турба- (ад turbo “віхор”): *турбакампрэсар, турбанагнятальнік, турбапераўтваральнік*.

Адпрыметнікавыя звязаныя кампаненты, як і адназоўнікавыя, таксама знаходзяцца ў падпарадкавальнай сувязі з апорным словам-назоўнікам. З грэчаскай мовы найбольш пашыраны кампаненты:

магніта- (ад *magnetes* “магнетычны”): *магнітаметр*, *магнітарэзістар*, *магнітастатыка*;

макра- (ад *macro* “вялікі”): *макрагенератар*, *макраіндыкатор*, *макрапрацэсар*;

мега- (ад *megas* “буйны”): *мегабайт*, *мегагерц*, *мегацыкл*;

механа- (ад *mechanikos* “вынаходніцкі”): *механакрэкінг*, *механасінтэз*, *механатроніка*;

мікра- (ад *micro* “малы”): *мікравольт*, *мікракамера*, *мікралегіраванне*;

сінхра- (ад *synchronos* “адначасовы”): *сінхрарэгулятор*, *сінхраскоп*, *сінхрасумесь*;

стэрэа- (ад *stereos* “прасторавы”): *стэрэамадэль*, *стэрэамеханіка*, *стэрэапраекцыя*.

З лацінскай мовы адпрыметнікавых кампанентаў няшмат:

вела- (ад *velas* “хуткі”): *велакамера*, *веласіпед*, *велатрэк*;

Менш прадуктыўныя інтэрнацыянальныя кампаненты, утвораныя ад іншых часцін мовы (займеннікаў, лічэбнікаў, дзеясловаў, прыслоўяў, прыназоўнікаў). Напрыклад, ад лічэбнікаў – **дзэцы-** (ад лац. *decem* “дзесяць”), **мана-/мона-** (ад гр. *monos* “адзін”): *манаблок*, *монагідрат*; ад дзеясловаў – **відэа-** (ад лац. *video* “гляджу, бачу”): *відэасігнал*, *відэатэлефон*, **кіна-** (ад гр. *kineo* “рухаю”): *кінаоптыка*, *кінапраектар*; ад прыслоўяў – **полі-** (ад гр. *poli-* “многа”): *поліпрапілен*, *поліцыліндр*, **тэле-** (ад гр. *tele* “далёка”): *телекамера*, *тэлемаханіка*.

У такіх тэрмінах у якасці апорнага кампанента, як бачым, звычайна выступаюць назоўнікі. Аднак сустракаюцца і тэрміны-прыметнікі:

1) са звязаным кампанентам інтэрнацыянальнага паходжання (ужываюцца часцей): **вібра-**, **карба-**, **квазі**, **меза-**, **мікра-**, **мульти-**, **турба-**: *вібраўстойлівы*, *карбацыклічны*, *квазінавуковы*, *мезатэрмальны*, *мікрагальванічны*, *мультивалентны*, *турбарэактыўны*;

2) з апорным кампанентам-прыметнікам інтэрнацыянальнага паходжання: **-генны**, **-морфны**, **-трофны**, **-тэрмны**, **-фільны**: *аўтагенны*, *антрапаморфны*, *мезатрофны*, *гетэратэрмны*, *гіграфільны*, *тэрмафобны*.

Грэка-лацінскія састаўныя часткі могуць ужывацца не толькі ў якасці звязанага кампанента, але і ў якасці апорнага (яны заўсёды канцавыя). Сярод такіх тэрмінаў найбольш ужывальныя лексемы з кампанентамі грэчаскага паходжання:

- ген (ад *genos* “род, паходжанне”): *аўтаген, нітраген, храмаген*;
- генез (ад *genesis* “паходжанне”): *гідрагенез, літагенез*;
- грама (ад *gramma* “запіс”): *бараграма, картаграма магнітаграма*;
- граф (ад *grafo* “пішу”): *акселераграф, плазмаграф, тамограф*;
- лог/-лаг (ад *logos* “слово, вучэнне”): *біёлаг, тэхналаг*;
- логія (ад *logos* “слово, вучэнне”): *геалогія, кліматалогія, рэнтгеналогія*;
- метр (ад *metreo* “вымяраю”): *абразіметр, актынометр, люфтыметр*;
- метрыя (ад *metreo* “вымяраю”): *н’езаметрыя, радыёметрыя, стэрэаметрыя*;
- скоп (ад *skopeo* “назіраю”): *бараскоп, кінескоп, тэлескоп*;
- трон (ад *elektron* “янтар”): *ігнітрон, мікратрон, псіхатрон*;
- фон (ад *phoros* “які нясе”): *люмінафор, электрафор*.

Сярод апорных кампанентаў лацінскага паходжання можна адзначыць наступныя:

- план (ад *platus* “пласкасць”): *акваплан, дэльтаплан, ракетанплан*;
- фікацыя (ад *facere* “рабіць”): *газіфікацыя, спецыфікацыя, электрыфікацыя*;
- пыд (ад *caedo* “забіваю”): *бактэрыцыд, гербіцыд, плазмацыд*.

Як бачым, у колькасных адносінах тэрмінаў з грэчаскімі звязанымі і апорнымі кампанентамі значна больш, чым з лацінскімі.

Ёсць у беларускай мове і тэрміны, у склад якіх уваходзяць элементы з некласічных моў – раманскіх і германскіх, праўда, колькасць іх невялікая. Кампаненты з раманскіх моў: гальвана- (ад італ. *Galvani* – прозвішча фізіка), кіла- (ад фр. *kilo* “тысяча”); з германскіх: рэнтгена- (ад ням. *Roentgen* – прозвішча фізіка), серва- (ад анг. *serve* “абслугоўваць”). Яны, як і кампаненты з класічных моў, спалучаюцца пераважна з апорнымі кампанентамі-назоўнікамі (*гальванатэрапія, кілакалорыя, рэнтгена тэхніка, радзей – з апорнымі кампанентам-прыметнікам (гальванаманітны, рэнтгенаспектральны)*).

Ўсе складаныя тэрміны з іншгамоўнай часткай як класічнага (з грэчаскай ці/і лацінскай моў), так і некласічнага паходжання (з заходнееўрапейскіх моў) можна падзяліць на некалькі груп:

1) тэрміны, утвораныя ў выніку спалучэння інтэрнацыянальнага (грэка-лацінскага) кампанента і слова (кампанента)

заходнееўрапейскага паходжання: *аўтавакзал, мікракамп'ютар, радыёпеленг, гальванаскоп, кіламетр*;

2) тэрміны, утвораныя ў выніку спалучэння грэка-лацінскіх кампанентаў адзін з адным (тэрміны чыста класічнага паходжання): *аўтобус, аэраплан, відэаспектрометр, дыктафон, тэлефікацыя, тэрмастат*;

3) тэрміны, утвораныя шляхам спалучэння інтэрнацыянальных элементаў са словам славянскага паходжання: *аўтазборка, біяпаліва, гідраразмеркавальнік, метэазводка, мікрадабаўка, тэлебачанне, тэрмаапрацоўка, электразварка, энерганосьбіт*.

4) тэрміны, утвораныя шляхам спалучэння адначасова двух інтэрнацыянальных кампанентаў са словам славянскага або заходнееўрапейскага паходжання: *аўтамабіль-цягач, змешвальнік-гомагенізатар, тэрмометр-саманісец, армапластабетон*.

Такім чынам, складаныя тэрміны ў беларускай мове ўтвараюцца на базе айчынай і іншамоўнай лексікі. Але найбольш актыўна ў тэрміналогіі беларускай мовы функцыянуюць тэрміны-кампазіты з інтэрнацыянальнымі кампанентамі ў складзе, сярод якіх самай вялікай прадуктўнасцю і разнастайнасцю валодаюць грэчаскія тэрміна-элементы.

1 Антанюк, Л.А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія : вуч.дап. /Л.А.Антанюк. – Мінск, 2005. – 99 с.

2 Мінакова, Л.М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё : манаграфія. /Л.М. Мінакова, С.М. Аніськова, А.А. Станкевіч. – Гомель :ГДУ імя Ф.Скарыны, 2004. – 146 с.

УДК 811.161.1

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПИСЬМЕННОСТИ И ПОЯВЛЕНИЕ ДОКУМЕНТА

*Студент – Домосканов А.Ю., 5 мот, 1 курс, ФТС
Научный*

*руководитель – Занкович Е.П., к.фил.н., доцент
УО «Белорусский государственный аграрный технический
университет», г.Минск, Республика Беларусь*

Письменность – это важнейшее средство передачи речи на расстоянии, которое осуществляется при помощи графических знаков